

יש"ע זה באמת כאן?

אמיר פז-פוקס

הפקולטה למשפטים, הקריה האקדמית אונו

אריאלה אזולאי ועדי אופיר, 2008. משטר זה שאינו אחיד: כיבוש ודמוקרטיה בין היס לנהר, תל-אביב: רסלינג.

יהודה שנהב, 2010. במלכודת הקו הירוק: מסה פוליטית יהודית, תל-אביב: עם עובד.

Neve Gordon, 2008. *Israel's Occupation*, Berkeley: University of California Press.

Adi Ophir, Michal Givoni and Sari Hanafi (eds.), 2009. *The Power of Inclusive Exclusion: Anatomy of Israeli Rule in Occupied Territories*, Cambridge, Mass.: MIT Press.

לפני כשלושים שנה טבע מירון בנבנשתי את המונח "חמש דקות לפני חצות" (בנבנשתי 1988, 40) כדי לתאר את החשש שהכיבוש הישראלי בגדה המערבית וברצועת עזה יתקבע ויהיה למצב בלתי הפיך. בזמן שחלף מאז גדל מספר המתנחלים בגדה המערבית פי עשרה, והקשרים המשפטיים והכלכליים בין ישראל הרשמית, בגבולות 1967, לבין מסגרות החיים מעבר לקו הירוק, הלכו והתהדקו. עמדתו של בנבנשתי, שהיתה חריגה בזמנה, הולכת ונעשית מקובלת על מספר גדל והולך של אנשים המעורים בנעשה בשטחים. העיסוק הגובר של כותבים ישראלים בכיבוש הישראלי בגדה המערבית וברצועת עזה בחמש השנים האחרונות הגיע, אולי כמו הכיבוש עצמו, למסה קריטית בעלת נוכחות ברורה. העובדה שתקופה זו החלה בשנת 2005, עם צאת ספרו של תום שגב 1967: *והארץ שינתה פניה*, והסתיימה עם צאת המהדורה העברית של ספרו של בני מוריס 1948: *תולדות המלחמה הערבית-ישראלית הראשונה* (2010), מרמזת לא מעט. בתווך שבין שתי נקודות זמן אלה עסקו כותבים רבים בקשרים המורכבים בין מדינת ישראל שבגבולות הקו הירוק לבין השטחים שבשליטתה, מעבר לו. ארבעת הספרים הנסקרים כאן עוסקים בנושא זה. מעיון בספרים אלה עולה שהעיסוק הגובר בסוגיה זו כרוך גם בשינוי מהותי בפרספקטיבה. נראה שהכותבים שרויים היום במצב התודעתי שמירון בנבנשתי היה שרוי בו בשנת 1982: מרותקים, נפעמים, או מבועתים מן הרגע ההיסטורי שהם חוזים בו, הרגע שבו האידיאל שמלווה את הסכסוך מאז הצהרת בלפור — שתי מדינות לשני עמים, מאבד קשר עם המציאות בשטח. אל המשפטנים אשר עסקו בכיבוש באופן מקיף יחסית מאז

תחילת שנות התשעים¹ נוספו בעשור האחרון, וביתר שאת בחמש השנים האחרונות, כותבים ישראלים ביקורתיים המתמקדים במנגנון הכיבוש הישראלי ובהשלכותיו. התפתחות זו הביאה ליצירה של קורפוס שמכיל כתבים שיש ביניהם קווים משותפים אך גם הבדלים חשובים.² אחד ההבדלים הללו עניינו לא מושא הדיון או אפילו אופן הניתוח אלא דווקא סגנון הכתיבה, הנע בין כתיבה אישית לכתיבה אקדמית, מרוחקת יותר. שאלת הסגנון מעניינת לנוכח המטען המוסרי הברור של הכיבוש. הביקורת של הכותבים כלפי ההשחטה המוסרית והפגיעה בזכויות אדם הכרוכות בכיבוש עולה מאליה, אולם הנכונות של חלקם להשתמש בניתוח האקדמי כפלטפורמה לומר דבר מה נוסף, אישי – מעניינת למדי. ככלל, עושה רושם כי מדובר בתחושות של מצוקה, חוסר אונים ולעתים גם החמצה. עם זאת, אופן הבעתן של תחושות אלו אינו אחיד. יש מקום לסברה שנטייתם של הכותבים הללו להסכים, ואף להביע מפורשות את הסכמתם עם הדברים שכתב בנבנשתי בשנת 1982, נגלתה רק בעת האחרונה לא רק מפני שהוא היטיב לראות את מה שנסתר מעיניהם, אלא מפני שתמונת המתרחש בשטחים – פוליטיקה של מוות, הפיכת המשפט לאמצעי לרמיסת זכויות אדם במקום לאמצעי הגנה עליהן, חנק כלכלי – החמירה והידרדרה באופן בולט לאחר האינתיפאדה השנייה בשנת 2000, וביתר שאת לאחר ההתנתקות מעזה בשנת 2005. אפתח, אם כן, בהצגה ראשונית של הספרים מתוך דיון תמציתי באופן (האישי או האקדמי) שבו מובעות התובנות בהם. לאחר מכן אדון בכמה תמות חשובות שנדונות בהם: הפרדה ואליםמות; השינוי (אם קיים) במאפייני השליטה בשטחים; וההתייחסות של הכותבים לתפקיד, החיובי או השלילי, של הקו הירוק במסגרת הניסיון למצוא פתרון לסכסוך הלאומי. יהודה שנהב מגדיר את ספרו *כמלכודת הקו הירוק* (2010) "מסה", והגדרה זו מקנה לו חירות לא מבוטלת לכתיבה אישית. ניכר כי הכתיבה האישית מובילה לאינטרוספקציה – שנהב מתוודה שהוא כותב את המסה "כיהודי, בעל פריבילגיות של יהודי, החרד לגורל היהודים כקולקטיב במזרח התיכון ומשוכנע שהמסלול הפוליטי הנוכחי עלול להוביל להשמדת עם אחר ולהתאבדות יהודית קולקטיבית" (שם, 36). על אף הסגנון האישי, המסה גדושה גם ברבדים תיאורטיים מובהקים ומאתגרים למדי. שילוב זה בין האישי לאקדמי מרענן בהחלט בהיותו שונה מהרוב המכריע של החיבורים בתחום. אולם לעתים היעדר

¹ ראו את מאמרם של אורנה בן-נפתלי, אייל גרוס וקרן מיכאלי "The Illegality of the Occupation Regime: The Fabric of Law in the Occupied Palestinian Territories" באסופת המאמרים הנסקרת כאן (Ophir et al. 2009) ובו גם הניתוח המשפטי. לגרסה העברית של מאמר זה ראו בן נפתלי ואחרים 2007.

² אל הספרים הנסקרים כאן ניתן לצרף את ספרם של עקיבא אלדר ועדית זרטל *אדוני הארץ: המתנחלים ומדינת ישראל 1967–2004* (2005), את ספרם של שאול אריאלי ומיכאל ספרד *חומה ומחול* (2008), את ספרו של אייל ויצמן *Hollow Land: Israel's Architecture of Occupation* (Weizman) (2007), את ספרו של לב גרינברג *Politics and Violence in Israel/Palestine: Democracy Versus Military Rule* (Grinberg 2009) וכן את גיליון 31 של כתב העת *תאוריה וביקורת* (גיליון נושא: 67ל40, חורף 2007).

הריחוק האקדמי עשוי להביא לידי התמקדות לא עניינית ואף לא הוגנת במושאי הביקורת. המסה רוויה באזכורים של אישים ממחנה השמאל – בהם סופרים ועיתונאים, נבחר ציבור, אנשי אקדמיה, משפטנים, גנרלים בדימוס – אשר נקל לחשוב שהם משתייכים למחנה הטבעי של שנהב. אלא שחלק נכבד מהטיעונים במסה באים חשבון עם עמדותיהם ותפיסתם, ונותנים לקורא תחושה של הצצה לבית אשר בו היחסים האמיתיים מעוררים משנדמה. הדבר בולט במיוחד לנוכח ההתעלמות שלו מהלאומנות ומהגזענות הממוסדת והאידיאולוגית של הימין בישראל, וראייתו האידיאלית כמעט באשר ל"שיטתיות והקוהרנטיות של המחשבה הפוליטית בימין הישראלי" (שנהב 2010, 33). הביקורת של שנהב על חבריו בשמאל הישראלי מובילה אותו לא רק להתמקד בהם יתר על המידה אלא גם לאפיין את עמדותיהם כשטחיות ורדודות ובמקרים רבים באופן לא הוגן. למשל, הטענה שהעיתונאי גדעון לוי "מייצר הבחנה שרירותית בין 'כאן' ל'שם' שמטהרת את הסיפור הגדול של כיבוש הארץ בשנת 1948 ומשכפלת את הכחשת ההיסטוריה" מפתיעה בחוסר הדיוק שלה (שם, 44).³

ספרם של אריאלה אזולאי ועדי אופיר משטר זה שאינו אחד: כיבוש ודמוקרטיה בין הים לנהר (2008) בוחר בגישה פחות חד-משמעית על הרצף בין הכתיבה האישית לבין זו האקדמית. בצד תיעוד דוקטרינרי ודקדקני (לעתים דקדקני מדי) של משטר הכיבוש והמשטר הישראלי, מתפרצות אל הדף, באופן מעט לא צפוי, הפרספקטיבות האישיות של הכותבים. כך, כהקדמה לפרק הנקרא "ההיסטוריה הקצרה של משטר הכיבוש" – פירוט שהיקפו למעלה מ-130 עמודים, עשור אחר עשור, של התפתחויות משפטיות, תעסוקתיות, תכנוניות ואחרות בניהול חיי הפלסטינים בשטחים על ידי מדינת ישראל – מופיע הרהור על אודות המניעים להדחקת העוולות המתרחשות "שם": "אולי כדי לא להשתגע מגודל הטרור, מעוצמת הרוע, מהאחריות והאשמה על מעשים שלא עשינו, מעשים שאנחנו מתנגדים להם בקול רם ובכל זאת הם נעשים בשמנו, מכספנו, באמצעות ילדינו. צריך להכחיש את החוץ הזה כדי להרגיש נורמלים" (שם, 29).

אסופת המאמרים *The Power of Inclusive Exclusion* בעריכתם של עדי אופיר, מיכל גבעוני וסרי חנפי (Ophir et al. 2009) נמצאת במרכז הרצף בין הכתיבה האקדמית

³ דוגמה אחת מני רבות למאמר שמוכיח עד כמה הטענה בלתי מדויקת היא מאמרו של גדעון לוי "משייח ג'ראח לשייח מוניס" בהארץ (6.8.2009) הנפתח כך: "במרומי הגבעה, במרחק עשרות מטרים מבית הנוכחי, עמדה בריכת ההשקיה של פרדסי הכפר; אני שוחה מדי בוקר בבריכת השחייה העירונית שקמה על חורבותיה. תפוזי ג'אפה הפלסטיניים צמחו בפרדס שנגדע. על אדמתו הוקם ביתי. האדמה 'נגאלה', כמו שקראה התעמולה הציונית לרכישת הקרקעות, במקרה של שייח מוניס היא 'נגאלה' בכוח, ועליה קמה שכונת רמת אביב, כולל אוניברסיטת תל-אביב, מוסד אקדמי מפואר שקם על חורבות כפר ש-2,230 תושביו כותרו, הופחדו ונמלטו, ללא שוב", ומסתיים כך: "בשרעפי הבוקר שלי, בדרך לבריכה, אני מהרהר מדי פעם בגורל הבעלים המקוריים של האדמה. אני מייחל ליום שישראל תיקח אחריות מוסרית וחומרית לעוול שנגרם להם", haaretz.co.il/hasite/spages/1105600.html (נצפה ב-23.2.2011).

לפרספקטיבה האישית. את המאמרים בספר כתבו אנשי אקדמיה האמונים על דיסציפלינות מגוונות ובהן משפט, סוציולוגיה, היסטוריה, אדריכלות, מדעי המדינה ופילוסופיה. הפן האישי והייחודי שבספר בא לידי ביטוי בבחירה של עורכיו להשתמש גם במתודות לא שגרתיות להעברת המידע, כדי לחשוף את המאפיינים המורכבים של הכיבוש מחד גיסא, ואת ההשלכות החריגות שלו מאידך גיסא. בין מאמרי הספר שלובים פרקים מתוך תיק תמונות שקיבצה אריאלה אזולאי, אשר ממחישים באופן חזותי ורענן את הטיעונים ואת הניתוחים במאמרים הסמוכים אליהם. נוסף על כך, ובאופן חריג אף יותר, קיבצו עורכי הספר מכתבים, טפסים, פקודות, וצווים המדמים, כלשון העורכים, "ארכיב עתידי של הכיבוש". לדבריהם, מדובר ב"תרגיל בניסיון לראות את ההווה בעיני העתיד על ידי הצגת הפרטים אשר משמשים את שיח זכויות האדם, מחד, ואת הרשויות המוסמכות בהשתקת קורבנותיהם, מאידך" (שם, 25). מדובר במעט המכיל את המרובה, מדגם מצומצם מתוך אלפי הניירות המכוננים את המנגנון. לדברי העורכים, מיעוט המיצגים בספר, המשקף את הכמות המוגבלת של מסמכים הפתוחים לעיון הציבור, מצביע גם הוא על השרירותיות הגוברת שבהפעלת הכוח וכן על צמצום השקיפות שלו.

בקצה השני של רצף זה נמצא ספרו של ניב גורדון (*Israel's Occupation* Gordon) (2008). אמנם ההקדמה, שבה גורדון מספר על עידן נשכח שבו חבריו למדו לנהוג ברחובות רפיח, היתה עשויה לרמוז על נימה אישית שתלווה את הספר כולו – אבל הנימה הזאת נקטעת בו במקום. בצד הבחינה החשובה של ההתפתחות באמצעי השליטה השונים של ישראל – כוח ממשמע, כוח ביוסטיטיסי וכוח ריבוני – בולטת לאורך הספר תמה מרכזית של ביקורת קשה ונוקבת כלפי "הסתירות וההפרזות" (שם, 16) אשר מלוות את הכיבוש הישראלי בשטחים, ואשר מובילות למציאות שאינה תואמת את היעדים והפרקטיקות שהיא מנהיגה. הסתירות וההפרזות נחשפות באופן שיטתי ומדוד מתוך מעקב אחר התפתחות הכיבוש בכמה הקשרים: היבטים משטריים; הניסיון להעלים את הכיבוש ולקדם את רווחת הפלסטינים בעשור הראשון; ריסוק הכלכלה הפלסטינית וניצול העובדים הפלסטינים במסגרת הכלכלה הישראלית; השימוש הציני במנהיגות המקומית; ההשתלטות על קרקעות ומשאבי טבע; האלימות (דרך בחינת האינתיפאדה); ההסתייעות ברשות הפלסטינית כ"מיקור חוץ" של הכיבוש; ועקרון ההפרדה. הניתוח בהיר וחד וכולל רקע תיאורטי ארוג באופן מנומק ומוקפד אשר מסייע להכרת התמונה ואינו מכביד.

עמדת הכותב, שנעה על קו הרצף שבין האישי למרוחק, משפיעה על בחירת הנושאים. הדברים אמורים בעיקר באשר לנכונות להכיר לא רק בהיותם של הפלסטינים קורבן והצד חלש בסכסוך (עובדה שיקשה לחלוק עליה) אלא גם בהיותם סובייקט פועל. הן התחימה העצמית של שנהב לדיון מהזווית היהודית בלבד (לנוכח ההקשר, מעט מרתיע שהאפילוג עוסק ב"שיבה אל זכויות היהודים"; שנהב 2010, 152) והן נקודת המבט של אזולאי ואופיר, אשר רמז לה הובא לעיל, מובילות אותם להתעלם לחלוטין מהצורות, המאפיינים וההתפתחות של ההתנגדות הפלסטינית (ההתנגדות האלימה וההתנגדות העממית, הבלתי

אלימה) ומהשלכותיה על צורות הכיבוש.⁴ אין להתפלא אפוא שהספר בעל העמדה המרוחקת ביותר, ספרו של ניב גורדון, הוא זה שכולל התייחסות חשובה לדינמיקות השונות בקרב הציבור הפלסטיני, לפני האינתיפאדות ובמהלכן, אף שהתייחסות זו מצומצמת למדי בהשוואה לניתוח הניואנסים המדוקדק, הבוחן לפרטי פרטים את מהלכי הצד הישראלי.

פער דומה ניכר באסופת המאמרים שערכו עדי אופיר, מיכל גבעוני וסרי חנפי (Ophir et al. 2009). על רקע הדיון התיאורטי המרתק בסוגיית האלימות הישראלית, אשר מהווה את עיקרם של שני מאמרים לפחות⁵ – בולטת העובדה שאפילו ההתייחסות להתקוממות הפלסטינית בשתי האינתיפאדות נעשית, בחלק ניכר של המאמרים, כהקדמה לדיון בהחרפת האלימות ובדיכוי האזרחי מצדה של ישראל בכל שלב. מעניין שהמאמר היחיד אשר בוחן לעומק את שורשי ההתנגדות הפלסטינית נכתב על ידי חוקר שאינו ישראלי. מאמר זה, שכתב סרי חנפי, עוסק בסירובם של הפלסטינים לציית לא רק לכוח של ישראל אלא גם לכוח של הרשות הפלסטינית (למשל סירובם של פלסטינים לשלם לרשות מסים וחשבונות חשמל).⁶ אך ההתייחסות לסירוב זה – המופיע במחנות הפליטים, מקום שבו האוכלוסייה סובלת משוליות כפולה ומכופלת – מצביעה במידה רבה דווקא על היעדרו של דיון בעניין זה באשר לאוכלוסייה הפלסטינית בכללותה.

כמובן, יש להשוות בין הספרים לא רק מבחינת סגנון הכתיבה אלא גם מבחינת הנושאים אשר נבחרו לדיון מקיף בהיותם מאפשרים את הכיבוש ומניעים אותו, לדעתם של הכותבים, וכן מבחינת האופן שבו הם מטופלים בידי הכותבים. אי-אפשר להציע כאן רשימה ממצה של הסוגיות הנדונות בספרים, אולם שלושה נושאים בולטים בחזרתם בכל הספרים ועשויים אפוא לצייר תמונה מורכבת, שכן דיונם של הכותבים בכל אחד מהם מוליד תובנות מעניינות, עתים דומות ועתים שונות.

הנושא הראשון, האלימות וההפרדה, זוכה לטיפול דומה בספרים הנסקרים כאן. השני, הבוחן את מידת השינוי בשליטת ישראל בשטחים ואת מניעיו, מרמז במידה לא מבוטלת על תפיסות עולמם המגוונות של הכותבים באשר לגורמי הטרנספורמציה הזאת. והשלישי, שעניינו התפקיד שממלא הקו הירוק במסגרת הבנת הסכסוך ופתרונותיו, מכווון אותנו, באופן שונה אצל כותבים שונים, אל העתיד הפוליטי של האזור.

נפתח בשתי סוגיות המשותפות לכל הספרים בסקירה זו: מדיניות ההפרדה של ישראל בשטחים, והאלימות הגוברת שישראל נוקטת. הטיפול בשתי סוגיות אלו שונה מעט אצל כל כותב וכותב, אולם החשיבות שבהדגשתן ברורה לכולם. מדובר, אכן, בשני זרמי העומק

⁴ כך הם כותבים על תחילת האינתיפאדה: "ההתקוממות במחנות... היתה תגובה ישירה וספונטנית לעוצמת הדיכוי שהפעילה ישראל" (אזולאי ואופיר 2008, 147).

⁵ מאמרם של עדי אופיר ואריאלה אזולאי "The Order of Violence", ומאמרו של אייל ויצמן "Thanato-Tactics".

⁶ כותרת מאמרו של חנפי היא "Palestinian Refugee Camps in the Palestinian Territory: Territory of Exception and Locus of Resistance".

המאפיינים את השליטה של ישראל לפחות מאז תחילת המאה הנוכחית. ניב גורדון, למשל, מביא כבר בהקדמה לספרו טבלה קטנה המדגימה את הנסיקה הדרמטית בהרג הפלסטינים בשטחים מאז 1967, ומסיימו בפרק שכותרתו "עקרון ההפרדה". מבחינה פורמלית, הדגש במחקרם של עדי אופיר ואריאלה אזולאי הוא הפוך: הדיון במדיניות ההפרדה שלוב לאורך הספר כולו (ואף נרמז בכותרת הספר: *משטר זה שאינו אחד*), ואילו ל"סדר האלימות" הם מייחדים את החלק השלישי בחמשת חלקי מחקרם המקיף, ומציעים בו מבנה תיאורטי של סוגי אלימות וכן מפה מאירת עיניים של סוגי האלימות שישראל מפעילה בשטחים. אפשר שלא במקרה הפרק העוסק בעקרון ההפרדה בספרו של גורדון והפרק הבוחן את האלימות בספרם של אזולאי ואופיר מופיעים, בגרסה מותאמת ושונה מעט, באסופת המאמרים הנסקרת כאן (Ophir et al. 2009).⁷

יש מקום לסברה שלא במקרה זוהו דווקא שתי הסוגיות הללו כמרכזיות להבנת הכיבוש ולהסברתו. הקורא את המחקרים בזה אחר זה יבחין בקשר חזק ועקרוני בין אלימות לבין הפרדה. חלק לא מבוטל מהכותבים⁸ משתמשים בתיאוריה של ג'יימס רון (Ron 2003) אשר מספקת את הגשר בין שני קווי המדיניות: לפי רון, יש להבחין בין ריכוזי אוכלוסייה מסוג גטו לבין ריכוזים מסוג חזית. ריכוזים מסוג גטו מאופיינים בריכוז גבוה של אוכלוסייה, והמדינה שולטת בהם באמצעים טכנולוגיים, בכוחות שיטור ובאמצעות מעצרים והטרדות. בריכוזים מסוג חזית המדינה משתמשת בכוח משולח רסן וחסר מעצורים. לטענתו, עד שנות התשעים היו השטחים הגטו של ישראל ואילו לבנון היתה החזית שלה. מדיניות ההפרדה, אשר באה לידי ביטוי בולט בהקמת גדר ההפרדה ובנסיגה מחבל עזה, אפשרה למעשה להשתמש בכוח רב יותר ולהפוך את השטחים בפועל לריכוזי אוכלוסייה מסוג חזית.

הצורך בתיאוריה מגובשת שתסביר את הקשר בין שתי התמות נובע ממקומן השונה במדיניותה של ישראל. עקרון ההפרדה מהווה חלק ממדיניות ישראלית מוצהרת של ארגון הכוח והשליטה בשטחים. העיקרון אף זכה לביטוי הקולע מפי ראש הממשלה אהוד ברק: "אנחנו כאן, הם שם". כפי הנראה, התבטאות זו נועדה להצדיק נסיגה כוללת של ישראל מהשטחים, אך למרבה האירוניה היא הפכה לעיקרון מרכזי במדיניות ישראל בשטחים. מבחינה מרחבית מדובר אפוא בשני סוגי הפרדה: ראשית, בין ישראל לבין הגדה המערבית; ושנית, בין ההתנחלויות לבין התושבים והכפרים הפלסטיניים. אף שההפרדה היא הפרדיגמה המעצבת את המדיניות הנוכחית, ולכן נראית כאילו היתה עמנו מאז ומעולם, למעשה מדובר בשינוי בתפיסה שהתחולל בשנים האחרונות, ובהתרחקות ממדיניות ההכלה הסיפוחית שהיתה נהוגה בעשורים הראשונים לכיבוש. באמצעות כלים משפטיים ותכנוניים ארגנה

⁷ מאמרם של אזולאי ואופיר "The Order of Violence", ומאמרו של ניב גורדון "From Colonization to Separation: Exploring the Structure of Israel's Occupation".

⁸ הבולטים הם אזולאי ואופיר (2008, 60, 140 ואילך), ניב גורדון (Gordon 2008, 751ff.), ורון שמיר במאמרו "Occupation as Disorientation: The Impossibility of Borders" (Ophir et al. 2009).

ישראל את הכיבוש מחדש, ובמקום לשלוט באוכלוסייה החלה לקדם שליטה בשטח.⁹ מאידך גיסא, האלימות נתפסת כתוצר לוואי לא רצוי של תהליכים שלהם אחראים שני הצדדים לסכסוך. הקישור בין הפרדה לאלימות, על פי ההסבר של רון, מאפשר לראות באלימות תוצר נגזר, כמעט הכרחי, של ההפרדה, ומכאן להבין שהיא נתונה במידה רבה ואולי אף בלעדית – בשליטת ישראל. בטרם ניפרד מהדיון בהפרדה ובאלימות ראוי לתת את הדעת לזוויות מיוחדות של שני ספרים הדנים בכל אחת מהתמות.

התייחסותו של יהודה שנהב למדיניות ההפרדה של ישראל שונה מזו של כותבים אחרים. שנהב רואה במדיניות ההפרדה בשטחים חלק ממנגנון משמעותי יותר שהוא מכנה "משטר גבולות קולוניאלי". משטר זה מטשטש גבולות פוליטיים חיצוניים, בהם הקו הירוק, באמצעות הקשחת גבולות פנימיים שמבוססים על לאום, מעמד, אתניות וכדומה (שנהב 2010, 117–118). גישה זו מאפשרת לבחון את מדיניות ההפרדה על מגוון מופעיה כחלק משרשרת של הפרדות אשר מתרחשות בין ישראל לבין השטחים, בתוך השטחים (בין ישראלים לפלסטינים ובין פלסטיניים לבין עצמם ביוזמת ישראל) ובתוך ישראל.¹⁰ בהתחשב בקו המנחה של הספר מעניין לשאול אם לתפיסת שנהב גם עקרון ההפרדה היה נוכח מאז ומעולם במדיניות הציבורית ובתפיסה החברתית בישראל או שמא הוא התגבש (כדעת גורדון, אזולאי ואופיר) בעשור האחרון? ואם האפשרות השנייה היא הנכונה, מה היה כיוון ההתפתחות? האם תפיסת ההפרדה התגבשה בישראל עצמה ו"יוצאה" אל השטחים, או שמא המדיניות שהופעלה במקור בשטחים "זלגה", כמו פרקטיקות בעייתיות אחרות, בחזרה אל תחומי הקו הירוק? על אף מרכזיותה של המדיניות ולמרות חשיבות השאלה, היא לא זוכה למענה בספרים הנדונים בסקירה זו.

את הניתוח המעמיק ביותר לתופעת האלימות נמצא כאמור במשטר זה שאינו אחד. אופיר ואזולאי טוענים כי למדיניות הישראלית ישנה מטרה לעצב את שטחי הגדה המערבית ורצועת עזה כ"אזור של עמימות" (Zone of Indistinction) בין סוגי אלימות אשר תחת שלטון ריבוני הם מובחנים זה מזה. מדובר בעיקר בהבחנה בין אלימות מתפרצת (מוחשית), אלימות מושהית (withheld) ואלימות נרמזת (insinuated). אלימות נרמזת ואלימות מושהית נבדלות בעוצמתן ובמשך הפעלתן, אך כל אחת מהן יכולה לקבל ביטוי של כוח כלכלי, כוח שכנוע או אף כוח פיזי לא ממומש (למשל נוכחותם של חיילים או שוטרים ברחוב או בכפר). הם מציינים שעל פי רוב, המעבר בין סוגי אלימות מוסדר היטב בכללים

⁹ ראו את מאמרו של ניב גורדון "From Colonization to Separation: Exploring the Structure of Regimes of Separation: ואת מאמרה של הילה דיין (Ophir et al. 2009) Israel's Occupation" (שם).

¹⁰ שנהב מתבסס על הספר הפרדה, בעריכת חיים יעקובי ושלי כהן (2007), הבוחן את ההפרדות בין שכונת ג'ואריש לשכונת גני דן; בין קיסריה לג'יסר א-זרקא; בין פרס שניר למושב ניר צבי; ובין "קהילות מגודרות" כמו זו שבאנדרומדה ביפו, לבין סביבתן. הספר בוחן גם יישובים קהילתיים שיש להם ועדות קבלה המסננות מועמדים על בסיס הקריטריון העמום של "התאמה חברתית".

ברורים וצפויים אשר מאפשרים לאדם לתכנן את פעולותיו בהתאם.¹¹ כאשר כוח מאבד לגיטימציה ויציבות הוא פונה לעמימות שתוצאתה מאיימת, משמע הוא גם נוטה להנכיח את האלימות באופן רחב יותר ומפורש יותר, וגם נוטה להפעילה באופן לא סדיר ואד-הוק. השימוש הגובר ביחידות המסתערבים, העוברות בחטף מהיטמעות באוכלוסייה לאלימות קשה, הוא דוגמה מוחשית לכך. הנושא השני המאפיין את ארבעת הספרים עניינו ההבחנה הכפולה, או השלובה, בין תודעה (סטטית) לבין הוויה (דינמית). כאן עסקינן בדגשים הניתנים כהסבר לשרשרת ההתרחשויות המאפשרת את הכיבוש הארוך ביותר בעולם המערבי מאז מלחמת העולם השנייה, וליתר דיוק – בשאלה מה מודגש בכל הסבר והסבר. בקצה האחד ישנה תפיסה המתמקדת בחשיבות של הסברים תודעתיים, פסיכולוגיים וקוגניטיביים, בטיב הקשרים בין אדם לרעהו ובין קבוצה לרעותה, ובטיב התפיסות שיש להם זה על זה. מטבע הדברים, תפיסות אלו משתנות בקצב אטי ביותר, ובאופן מינורי. בקצה השני ישנה תפיסה ששמה דגש בהיבטים משטריים ומוסדיים, ובכלל זה משפט, כלכלה, בריאות, רווחה, שוק העבודה, הקרקעות והתכנון. תחומים אלו, כיוון שהם כפופים להחלטות שעשויות להתקבל במהירות רבה, ובאופן כמעט דרמטי (לדוגמה: הכשרת הכרזה על אדמות מדינה בידי בג"צ, מדיניות סגרים, פתיחה וסגירה של מעברי הגבול בין ישראל לשטחים, שינוי הוראות פתיחה באש) מחייבים בחינה של ההתפתחות והדינמיקה של המערכות הפועלות.

ספרו של שנהב במלכודת הקו הידוק (2010) מבטא באופן המובהק ביותר את הגישה הסטטית למסגרת הניתוח של יחסי ישראל והשטחים. שנהב מציע פרשנות אחרת מהמקובלת, ומבחין בין "שפת 1948" ל"שפת 1967". אלא שהדרך של שנהב מרתקת הרבה יותר מהתוצאה הסופית. הניתוח העל-זמני, הבוחן תרבות, ספרות, אתניות ותודעה – מאיר עיניים. דווקא המהלך הפוליטי (להבדיל מהמסקנה הפוליטית) – בעייתי יותר. שנהב בוחר להתעלם מהתפתחות אופני השליטה של המתנחלים ושל נציגיהם בזרועות השלטון, אשר בצדם גזל ונישול. במקום זאת, הוא מסווג מכלל שאצל חלקים בקרב ציבור המתנחלים ניכרת "תודעה" של ניוון של פרדיגמת 1967. כך, למשל, מועצת יש"ע, אשר היתה ועודנה גורם מרכזי בקידום מדיניות המגיעה לכדי "אפרטהייד אתנוקרטי" (מונח אשר גם לגישת שנהב, מתאר נכונה את המדיניות¹²) אינה מוזכרת ולו פעם אחת.¹³ במקום זאת שנהב מביא ציטוטים מפיהם של "מתנחלים דמוקרטים" (שם, 97–113) אשר מביעים תחושות של אमפתיה למצוקה של הפלסטינים העומדים במחסומים ועובדים את האדמה.

¹¹ ראו אזולאי ואופיר 2008, חלק שלישי; וכן את מאמרם של אזולאי ואופיר "The Order of Violence" (Ophir et al. 2009).

¹² שנהב 2010, 41. השימוש המקורי במושג הוא של אורן יפתחאל (2000).

¹³ אם כי שנהב מזכיר את ספרם של עקיבא אלדר ועדית זרטל אדוני הארץ: המתנחלים ומדינת ישראל 1967–2004 (2005), הכולל תיעוד דקדקני של תפקיד המתנחלים ומוסדותיהם והשפעתם על תהליכי קבלת ההחלטות בישראל (ראו אזולאי ואופיר 2008, 159). כמו כן ראו את כתבתו של חיים לוינסון שהתפרסמה בעת האחרונה "מועצת יש"ע מובילה בנייה לא חוקית מסיבית בהתנחלויות ובמאחזים", הארץ, 13.12.2010, haaretz.co.il/hasite/spages/1203679.htm (נצפה ב-27.2.2011).

הבעיה במיקוד זה אינה רק שציטוטים אלו הם אוטוריים במסגרת מערכת יחסי הכוחות של המתנחלים עצמם (אף לא אחד מהם הוא נבחר ציבור). ניתן לשאול, ברוח התמקדותם של אזולאי ואופיר בהיבטים המשטריים, לא רק אם המתנחלים היו מוכנים לחיות בדמוקרטיה פורמלית עם הפלסטינים, אלא גם לוותר, באבחה אחת, על כל זכויות היתר שמהן הם נהנים היום — שיפוט בערכאות נפרדות, קרקעות, שטחי שיפוט, מים, משאבי טבע ופיתוח אזורי תעסוקה.

ההסתכלות הסטטית-תרבותית-אידיאולוגית מאפשרת לשנהב לשזור כבדרך אגב את הגזענות האשכנזית כלפי היהודים המזרחים לתוך מתווה הכיבוש. כיוון שגזענות זו היתה קיימת לפחות מקום המדינה ובאה לידי ביטוי ביצירות ספרות, בהתבטאויות פוליטיות ובכתיבה עיתונאית, וכיוון שהקו הירוק הוא, לתפיסת שנהב, גבול שרירותי — לכאורה אפשר לקשור בין גזענות זו "כאן" לבין השלכותיה "שם". אלא שמהלך זה מוכתר בהצלחה חלקית בלבד. אין חולק כי הגזענות קיימת הן בתרבות הפופולרית והן בתרבות הגבוהה, הן בפוליטיקה היומיומית והן בהחלטות מדיניות. ברם, החיבור בין הגזענות לבין הפרקטיקה והאידיאולוגיה של הכיבוש נראה לעתים מאולץ. אין ספק בחשיבות שבהדגשת קיומם של נציגי "ישראל השלישית" (שם, 113) — מזרחים, עולים ובני המעמדות הנמוכים — בקרב המתנחלים. אולם ההתייחסות שלהם דווקא מעבר לקו הירוק, בהתנחלויות "איכות חיים" (הקרובות לקו הירוק ונבדלות מהתנחלויות "אידיאולוגיות") קשורה בתהליכים שאינם מוסברים באופן מספק על ידי ניתוח כתביהם של עמוס עוז וארי שביט.

הסבר חלופי יכול להיסמך על מעין נקודת עיגון: מפה אחת המובאת בספרו של ניב גורדון (Gordon 2008, 126), שמדגימה באופן חזותי וברור את מדיניות פיזור ההתנחלויות, בחלוקה לשנים. לעומת העשור הראשון, שבו נבנו ההתנחלויות בגוש עציון ולאורך בקעת הירדן, בשלושת העשורים שלאחר מכן היתה בנייה מסיבית וצפופה של התנחלויות באזורים הסמוכים לקו הירוק. קשורה לכך העובדה שלעומת שנת 1979, שבה עמד מספר המתנחלים על 12,500, ב-1993 הוא עמד על כ-110,000, והיום על כ-250,000 (לא כולל את ירושלים המזרחית). החוסר בניתוחים כמותיים וחזותיים בספרו של שנהב הולם את הגישה הסטטית-אידיאולוגית המאפיינת אותו. ואולם, גישה זו מביאה לידי התעלמות מתהליכים חשובים ומרכזיים אחרים שהתרחשו בישראל ובשטחים בארבעים השנים האחרונות.

הסתכלות מזווית דינמית יותר היתה עשויה לקשור את שבירת מדיניות הרווחה בישראל למצוקה אשר הביאה חלק לא מבוטל מהתושבים החדשים בהתנחלויות, חלקם הגדול מאוכלוסיות יהודיות מוחלשות, "לשפר דיור" וליהנות מנגישות לתעסוקה במפעלים משגשגים (ומסובסדים) המוקמים בשטחים (גוטוויין 2004; אזולאי ואופיר 2008, 160). מאמרו של גדי אלגזי שבקובץ¹⁴ המנתח את מקרה המבחן של תאגיד "מטריקס", המעסיק נשים חרדיות, הוא דוגמה מצוינת לכך. בניין התאגיד שוכן במודיעין עילית, אשר נבנתה

¹⁴ (Ophir et al. 2009) "Matrix in Bil'in: Colonial Capitalism in the Occupied Territories".

מתוך השתלטות על האדמות, המטעים ושטחי המרעה של חמישה כפרים פלסטיניים (נעלין, חרבתא, סאפא, בילעין ודיר קאדיס). התנחלות זו נוסדה על ידי מתנחלים בסיוע "קרן גאולת האדמות", ובאמצעות עסקאות סיבוביות בשיתוף הממונה על נכסי נפקדים, אשר הכריז על האדמות כאדמות מדינה כדי לאפשר פיתוח שלהן. אלא שפטרוניה אינם שוקטים על השמרים: אוכלוסייתה של מודיעין עילית, המונה כיום כ-35,000, צפויה לגדול עד 150,000 בשנת 2020. יחד עם ביתר עילית, התנחלות חרדית אחרת, מדובר ברבע מהמתנחלים בגדה.¹⁵ אלגזי מצביע נכוחה על האופן המורכב שבו העוני והמצוקה החברתית בישראל מזינים את ההתנחלויות. במקרה מבחן זה שלובים תהליכים אחדים ששינו באופן משמעותי את פני החברה הישראלית: הפרטה מואצת, צמצום שירותים חברתיים, כניסת נשים (ובכלל זה נשים חרדיות) לשוק העבודה, והגברת הלגיטימציה לעבודה יהודית על חשבון משאבים פלסטיניים. תהליכים אלו, שכמה עיתונאים כינו בשם הכולל "נציונל-קפיטליזם",¹⁶ באו לידי ביטוי בשילוב הטרגי של ניצול עובדות על ידי תשלום שכר זעום כדי לשווק את מוצרי החברה כ"מוצרים איכותיים במחירי עולם שלישי". רובד אירוני ומדכא קיים באופן שבו מושג ציות אופטימלי של העובדות על ידי שימוש בעולם מונחים הלכתי (ואף בסמכות רבנית) כדי להסביר לנשים שאסור להן לעשות דבר מלבד עבודה בזמן שהותן במקום העבודה, מחשש ל"גזול" של המעסיק. למותר לציין שהמושג של גזל אינו מוחל על האדמות שעליהן יושב התאגיד.

היבט אחר של התפיסה הדינמית האמורה בא לידי ביטוי במשטר זה שאינו אחד. כפי ששמו של הספר מרמז, עיקר עניינו הוא בחינת האופן שבו המשטר הישראלי השתנה, ואולי התפצל, במהלך שנות השליטה בשטחים. לטענתם של אזולאי ואופיר, השינויים בשליטה זו נבעו ממהלך עמוק יותר: "השליטה בשטחים, שהחלה כמשימה שנוספה ב-1967 על משימות שונות אחרות המוטלות על זרועות השלטון, הפכה למטריצה היסודית שבתוכה זרועות השלטון פועלות" (אזולאי ואופיר 2008, 22). בהמשך הם מבהירים את מטרת הספר: הוא נועד להיות ניתוח של משטר הכיבוש שמהווה "תיאור שלם ושיטתי וחלק מניתוח תיאורטי של מבנה המשטר בישראל" (שם, 36). הניגוד לכמלכודת הקו הירוק של שנהב בולט לעין: היבטים משטריים כנגד היבטים תרבותיים; התמקדות בשינוי כנגד התמקדות במרכיבים הדטרמיניסטיים, אשר תמיד עמדו ברקע. כדי לחדד את הנקודה אזולאי ואופיר מבהירים כי הם מניחים "שהתפיסות האידאולוגיות הן תוצר של משטר הכיבוש ומערך השליטה שלו... ובכל מקרה אינן גורם שמחולל או מכונן אותם מבחוץ" (שם, 39). לעומתם, שנהב חולק על חשיבות ההבחנה המשטרית: "כאילו השנאה בין יהודים לפלסטינים החלה רק ב-1967, כאילו היה גבול מוסכם עד 1967" (שנהב 2010, 43). לדעתו של שנהב, מחקרם של אזולאי ואופיר הוא פרויקט "בלתי יציב משום ש[עמדתם] מבוססת על תפיסת הזמן של הקו הירוק" (שם, 59).

¹⁵ ראו במאמרו של גדי אלגזי (הערה 14 לעיל), עמ' 522.

¹⁶ למשל בכתבתה של מרב מיכאלי "יש הון אחר", *הארץ*, 28.4.2010, haaretz.co.il/hasite/spages/1165874.html (נצפה ב-24.5.2011).

כמו הניתוח של אזולאי ואופיר, ההתמקדות במשטרי שליטה מאפיינת גם את מחקרו של ניב גורדון. בעקבות פוקו, גורדון מציע להבחין בין שלושה אופנים של כוח אשר אפיינו, במידה משתנה, את השליטה של ישראל בשטחים. בשנים הראשונות עשתה ישראל שימוש מודגש בכוח ממשמע ובכוח ביו-סטטיסטי. כוח ממשמע מתמקד בהיבטים יומיומיים של תפקוד האדם במסגרות חברתיות שונות, ומטרתו ליצור סדר חברתי ולמנוע תסיסה. כוח ביו-סטטיסטי מתמקד באוכלוסייה בכללותה כתופעה פוליטית, ומשתמש במערכות מוסדיות ובהן מערכת הבריאות, הכלכלה והרווחה, כדי לאגור מידע סטטיסטי על האוכלוסייה בעניינים כגון שיעורי תמותה, חיסונים, מחלות, חלוקת העבודה במשפחה ובין סקטורים וכיוצא בזה. הדגש שהושם בשימוש בכוחות מסוג זה קשור הדוקות לתפיסה האידיאולוגית ששלטה בכיפה בעשור שלאחר 1967 – "העלמת הכיבוש", כלומר קידום רווחת הפלסטינים כדי למנוע תסיסה ולאפשר להם לנהל את חייהם "בלא שיראו פקיד ישראלי אחד" (Gordon 2008, 48). הקמת המינהל האזרחי בשנת 1981 בישרה על העברת הדגש לסוג שלישי של כוח – כוח ריבוני (שם, 108 ואילך). מאותה עת נעשו היחסים בין הריבון (המינהל האזרחי) לבין הנשלטים פורמליים יותר; שיטות של "מקל וגורר" החלו מיושמות בחומרה; הפקעת האדמות וההכרזות על אדמות מדינה הפכו רחבות היקף; והשינוי הבולט ביותר – האלימות מהצד הישראלי גברה באופן דרמטי. נתון אחד ימחיש את הדבר: בכל עשרים השנים הראשונות מאז 1967 נהרגו 650 פלסטינים בידי כוחות הביטחון; בין דצמבר 1987 (האינתיפאדה הראשונה) לספטמבר 2000 (טרם האינתיפאדה השנייה) נהרגו 1,491 פלסטינים; בין ספטמבר 2000 לדצמבר 2006 נהרגו 4,046 פלסטינים – ממוצע של 674 פלסטינים בשנה, שהם יותר מסך הקטל בעשרים השנים הראשונות (שם, xvii). האדישות של ישראל ככל שהדברים נוגעים לחיי הפלסטינים הפכה למאפיין בולט בשליטתה בכלכלה, בחברה ובחיים עצמם. בעזה ובגדה המערבית החליפה הפוליטיקה של המוות את הפוליטיקה של החיים אשר אפיינה את העשור הראשון.¹⁷

אנו מוצאים אפוא שהניתוח של גורדון מדגיש את אופני השליטה ואת המרכיבים המשטריים הישראליים אך אינו פוסח על התפיסה של ישראל את חיי הפלסטינים, חשיבותם ואיכותם. אף שאין במחקרו הכרעה בנוגע ל"כיוון ההתפתחות" של הכיבוש (כלומר הוויה שמשפיעה על תודעה או לחלופין תודעה שמשפיעה על הוויה), הניתוח המשולב נראה שלם יותר מזה המבכר להתמקד רק בפן אחד – תודעתי (כמו אצל שנהב) או משטרי (כמו אצל אזולאי ואופיר). הדגש המושם בשילוב של מרכיבים משטריים ותודעתיים נראה כהולם את המציאות אשר משתנה באופן דרמטי, לפחות מדי עשור.

¹⁷ Gordon 2008, 188. אזולאי ואופיר טבעו את המונח "על סף קטסטרופה" (אזולאי ואופיר 2008, 297). לניתוח מעניין של השפעות מדיניות הבריאות והרווחה בעזה על עליית החמאס ראו את מאמרם של ניב גורדון ודני פילק "The Destruction of Risk Society and the Ascendancy of Hamas" (Ophir et al. 2009).

המוקד השלישי של ההשוואה בין החיבורים הוא ההתייחסויות השונות לקו הירוק: את האתגר העיקרי לאתוס המדגיש את חשיבותו של הקו הירוק אנו מוצאים, כצפוי, אצל שנהב. גבול זה, משאת נפשם של ישראלים רבים, מסמל בעיני שנהב "קו גבול שרירותי ואלים"¹⁸, המתכחש לעובדה שמלחמת 1948 לא תמה ולטיהורים האתניים שנעשו במסגרתה ובעקבותיה (שנהב 2010, 73–97). "זמן הקו הירוק" — קביעת נקודת אפס חדשה ב־1967 — מחייב ומתחזק בורות בתוכנית הלימודים, בתרבות ובהגות הפוליטית בישראל (שם, 56). כנגזרת מהתפיסה הסטטית שהוזכרה לעיל, קיומו (או היעדרו) של הקו הירוק מנותח כישות אונטולוגית, והשילוב המעניין של זמן ומרחב הוא אפוא מרכיב הכרחי לניתוח התופעה. בהתאם, החזון של שנהב לפתרון הסכסוך מחייב התאמה בין האפיסטמולוגיה של הקו הירוק לאונטולוגיה שלו — בין תפיסתנו לבין המציאות הממשית, וטיפול יסודי באנומליות הפוליטיות הנובעות מהפער הקיים כיום בין השתיים. שנהב מציין כמה חלופות אפשריות כיעדים פרגמטיים לפתרון הסכסוך, ומשותף לכולן הוא היעדר הרלוונטיות של הקו הירוק. מבין החלופות ניכרת העדפתו ל"מודל קונסוציונלי" (שם, 156), כלשונו, של "דמוקרטיה הסדרית", שבו הארץ תחולק לשני קנטונים ולכל עם יהיה בית נבחרים משלו. המחקרים האחרים שונים מהותית בהתייחסותם לקו הירוק. ניכר במובהק כי המניע לכתיבתם הוא ניתוח המצב הקיים ולא הצעה להתרת הסכך. עם זאת, אין בכך כדי לומר שאין למצוא בהם, בבחינת הגורם המניע את הטקסט, את אותה הנחה שעליה שנהב חולק באופן נוקב — התפיסה שקיים הבדל משמעותי ומהותי בין "ישראל עצמה" לבין השטחים שבשליטתה. אלא שאותו קו מיתי המבדיל בין השניים זוכה (אצל כל הכותבים מלבד שנהב) להתייחסות שאינה עקבית, אלא תלוית הקשר. ההבדל בהתייחסות טומן בחובו הבדל משמעותי אף יותר: בניגוד חריף לתפיסתו של שנהב, הרואה את הקו הירוק כמדומיין וכוזב, כותבים אחרים רואים בו אובייקט בעל חשיבות, שישראל פועלת באופן מניפולטיבי כדי לצמצם את נוכחותו ואת חשיבותו, ואף כדי לשנות את התוואי עצמו (והתוואי של גדר ההפרדה, אשר מטרתו האמיתית היא שינוי תפיסת הגבול בין "כאן" ל"שם", יוכיח זאת). כך, העשור הראשון של הכיבוש התאפיין במעבר חופשי בין שני צדי הקו: ישראלים חצו את הקו כדי לקנות ולטייל בגדה המערבית; ופלסטינים — כדי לעבוד בתחומי ישראל. במקביל, מדיניות התברואה, הבריאות, הכלכלה והשירותים ביקשה "למחוק את הקו הירוק". בתחילה — באופן שביקש לקדם את רווחת הפלסטינים, ובהמשך — כדי לנצל עד תום את התלות שלהם בכלכלה הישראלית (אזולאי ואופיר 2008, 109, 135; Gordon 2008, 63–72). בדומה, גם ניצול משאבי הטבע (כגון מים), סלילת כבישים, חיבור תשתיות ושילוב המשקים הכלכליים חייבו התעלמות בוטה מקיומו של הקו הירוק (אזולאי ואופיר 2008, 106, 389; Gordon 2008, 127). עם זאת, לפי גורדון, הטמעתם של פלסטינים בעבודות יזע ודחק

¹⁸ שנהב 2010, 19. חשוב לציין כי במילים אלה שנהב מתאר את ההתנגדות של קבוצות רדיקליות של יהודים וערבים, אולם מרוח הספר ניתן להבין שהיא מייצגת גם את עמדתו בנוגע לקו הירוק.

בשוק התעסוקה בישראל, השלילה של הטבות סוציאליות וחוסר ההקפדה על זכויותיהם וכן החשיפה לתנודות משתנות כתוצאה ממדיניות הסגרים (בעיקר בשנות האינפלציה) – כל אלו הדגישו את הקו הירוק ולא אפשרו את מחיקתו.¹⁹

התזה של אזולאי ואופיר בדבר שני משטרים בין הים לנהר נבדלת מזו של גורדון ובמידה בולטת יותר – מזו של שנהב, בכך שהיא מחייבת העמסת משמעות, שעיקרה משפטית, על הקו הירוק.²⁰ הקו הירוק הוא אכן קו גבול, אך לא רק וגם לא בעיקר קו תודעתי או גיאוגרפי. הוא קו אשר תוחם בין לגיטימיות משטרית בתוך תחומי ישראל לבין היעדר לגיטימיות שכזו בשטחים הכבושים. אלה שני משטרים הכפופים למערכת שליטה אחת. הדיאלקטיקה הזו, והמתח המתמיד בין אחדות להפרדה, מהווים ציר מרכזי של המחקר. אזולאי ואופיר מתייחסים לספרם החשוב של יואב פלד וגרשון שפיר מיהו ישראלי (2005), אשר מדגיש את הקשרים החזקים בין מדיניות ישראל בשטחים לבין מדיניותה בתחומי הקו הירוק, ומציינים: "תמונה זו, שעל רוב פרטיה איננו חולקים, מגמדת לדעתנו את ההבדל המכריע בין השליטה בשטחים לבין השליטה בישראל של הקו הירוק" (אזולאי ואופיר 2008, 54). הם מחייבים הדגשה של "ההבדלים הברורים... בין הפרקטיקות השלטוניות המופעלות משני צדי הקו הירוק, המעמד האזרחי השונה של הפלסטינים בישראל עצמה ובשטחים ושאר ההסדרים החוקיים והכלכליים השונים מאוד החלים על שתי האוכלוסיות הפלסטיניות" (שם, 376). בכך, כמובן, הם מציגים עמדה שונה מהותית מזו של שנהב.²¹ אך עמדתם שונה גם מהנחת המוצא של ניב גורדון. בניגוד אליו, הם מסרבים לראות את השטחים כ"חוף" שהנעשה בו יכול להיות מנותח ומומשג בלי להביא בחשבון מאפיינים עקרוניים של המשטר בישראל. לדבריהם, "אם יפורק מערך השליטה בשטחים, כך משתמע מהמהלך הכללי שמציע גורדון, לא ישתנה בהכרח אופיו של המשטר בישראל, או לפחות אי-אפשר לנבא שינוי כזה" (שם, 47).

אבל היכולת לדמיין את ישראל בגבולות הקו הירוק היא הרי לב העניין. עודנו בעיצומם של "ימים רעים", למעשה רעים פי כמה מאלו שבהם כתבו אזולאי ואופיר את ספרם הקודם בעל כותרת זו. אז, בשנת 2002, דיברו הכותבים על "תחושת בדירות כבדה, מתעקשים על תקווה, שנראית עכשיו אבסורדית מתמיד" (אזולאי ואופיר 2002, 9), אך תוגת הימים ההם נראית כאוטופיה לעומת האסון שבו אנו חיים היום. כמו אז, הכיבוש מלווה כצל את אסוננו, משחיר ומרעיל. ספרם האחרון של אזולאי ואופיר, רבים ממאמרי האסופה, וביתר שאת – גם ספרו של גורדון – מציגים ניתוח אנליטי חד, בהיר וחשוב של מגוון המערכות הפועלות. פרספקטיבה זו מביאה אותם לעמדה ביקורתית שממנה הם רואים בדבריו של מירון בנבנשתי, ויש להניח שגם בניתוח זה של שנהב, "קביעה פולמוסית רדיקלית, קול זעקה מוסרי יותר מאשר קביעה אנליטית הנובעת מן הניתוח...

¹⁹ Gordon 2008, 89, 168. לעמדה דומה ראו אזולאי ואופיר 2008, 97–98.

²⁰ ראו את הניתוחים המשפטיים המקיפים אצל אזולאי ואופיר, שם, 81–97.

²¹ על הנחת מוצא זו מתח ביקורת נוקבת אורן יפתחאל (2009).

לנעשה בשטחים עצמם" (אזולאי ואופיר 2008, 353). אכן, ישנם פגמים בקביעות פולמוסיות רדיקליות. חלק מהקשיים בניתוחו של שנהב הודגשו כאן. אולם היתרון הגדול בניתוחו הוא בהפניית הזרקור לא רק ל"שם". ואכן, מבחינות חמורות והרות משמעות – יש"ע זה כאן. קורבנות ההפרדה והאלימות כבר אינם רק הפלסטינים בשטחים, אלא גם רבים מהיושבים בגבולות הקו הירוק, יהודים וערבים. השינויים המשטריים, ובהם הפרטה פרועה וגימוד שלטון החוק, מאפשרים התדרדרות זו, אך אלו ניזונים מאתוסים תודעתיים של פחד, גזענות ושנאה, אשר הולכים וצוברים תאוצה. כיוון שכך, השינוי הנדרש כדי לעקור את ה"טירוף" וה"רשע" בדרך של "מהפכה משטרית לא אלימה" (שם, 455) או בדרך אחרת, לא יתממש מקריאות אנליטיות בלבד.

ביבליוגרפיה

- אזולאי, אריאלה, ועדי אופיר, 2002. *ימים רעים*, תל-אביב: רסלינג.
- אלדר, עקיבא, ועדית זרטל, 2005. *אדוני הארץ: המתנחלים ומדינת ישראל 1967–2004*, אור יהודה: כנרת.
- אריאלי, שאול, ומיכאל ספרד, 2008. *חומה ומחל, תל-אביב: ספרי עליית גג*.
- בנבנשתי, מירון, 1988. *הקלע והאלה: שטחים, יהודים וערבים*, ירושלים: כתר.
- בן-נפתלי, ארנה, אייל גרוס וקרן מיכאלי, 2007. *"כיפוח": כיבוש, סיפוח, קיפוח — על המבנה המשפטי של משטר הכיבוש*, תיאוריה וביקורת 31 (גיליון נושא: 67ל40, חורף): 15–43.
- גוטוויין, דני, 2004. *"הערות על היסודות המעמדיים של הכיבוש"*, תיאוריה וביקורת 24 (אביב): 203–211.
- יעקובי, חיים, ושלי כהן (עורכים), 2007. *הפרדה*, תל-אביב: חרגול.
- יפתחאל, אורן, 2009. *"ספר זה שאינו אחד"*, מטעם 17: 131–154.
- , 2000. *"אתנוקרטיה, גאוגרפיה ודמוקרטיה: הערות על הפוליטיקה של ייחוד הארץ"*, אלפיים 19: 78–105.
- מוריס, בני, 2010. *1948: תולדות המלחמה הערבית-ישראלית הראשונה*, תל-אביב: עם עובד.
- פלד, יואב, וגרשון שפיר, 2005. *מיהו ישראלי*, בתרגום מיכל אלפון, תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב.
- שגב, תום, 2005. *1967: והארץ שינתה פניה*, תל-אביב: עם עובד.
- Weizman, Eyal, 2007. *Hollow Land: Israel's Architecture of Occupation*, London: Verso.
- Grinberg, Lev, 2009. *Politics and Violence in Israel/Palestine: Democracy Versus Military Rule*, London: Routledge.
- Ron, James, 2003. *On Frontiers and Ghettos*, Berkeley: University of California Press.